

УДК 39:572.9(477.54/.62)

СУШКО ВАЛЕНТИНА

кандидатка історичних наук, доцентка, в. о. завідувача кафедри теорії і історії мистецтв Харківської державної академії дизайну і мистецтв

SUSHKO VALENTYNA

a Ph.D. in History, an Associate Professor, an acting chair of Theory and History of Arts Department of the Kharkiv State Academy of Design and Arts

Бібліографічний опис:

Сушко, В. (2021) Прикладні аспекти сучасних етнокультурних студій. *Народна творчість та етнологія*, 4 (392), 64–71.

Sushko, V. (2021) Applied Aspects of Modern Ethno-Cultural Studies. *Folk Art and Ethnology*, 4 (392), 64–71.

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ СУЧАСНИХ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СТУДІЙ

Анотація / Abstract

Прикордонне розташування, за давнини зросійщення українців північного сходу України спричинюються до того, що народознавчі студії на Слобожанщині не могли й не можуть бути виключно цариною наукового дискурсу.

З 1930-х років дослідження народної культури Слобожанщини майже не велося аж до кінця ХХ ст. Відновлення народознавчих студій розпочалося з етномузикознавчих досліджень. У 1993 році була створена громадська організація «Спілка етнологів та фольклористів міста Харкова», яка відтоді веде активну польову етнографічну роботу, видавничу та популяризаторську. Головою Спілки Н. Олійник був організований обласний дитячий фестиваль традиційної народної культури «Крокове коло», у рамках якого проходять народознавчі учнівські конференції, фестивалі ремесел та народного виконавства.

З кінця ХХ ст. етнологічні дослідження ведуться фахівцями провідних наукових інституцій України, музеїв і позашкільних навчальних закладів Харківщини, Сумщини, Донеччини та Луганщини, адже народна культура є вагомим чинником консолідації української нації. Тому такою важливою є підтримка держави та неухильне впровадження державними органами націєтворчих принципів.

Ключові слова: Слобожанщина, народознавство, етнографія, музей, скансен, етномузикологія, фольклористика.

The border location, many years of the Russification of the Ukrainians of northern east of Ukraine cause the fact that ethnographic studies in Slobozhanshchyna could not and cannot be exclusively the realm of scientific discourse.

From the 1930s investigation of folk culture of Slobozhanshchyna hasn't been conducted almost until the end of the twentieth century. Renewal of ethnographic research has started with ethnomusicological studies. The public organization *Union of Ethnologists and Folklorists of the City of Kharkiv* has been established in 1993. It has been conducting active field ethnographic, publishing and popularization work since that time. N. Oliynyk, the head of the Union, has organized the

regional children's festival of traditional folk culture *Krokoveye Kolo*, which includes ethnographic pupil conferences, a festival of crafts and folk performance.

Since the end of the twentieth century ethnological research is conducted by specialists of leading scientific establishments of Ukraine, museums and out-of-school educational institutions of Kharkivshchyna, Sumshchyna, Donechchyna and Luhanshchyna, because folk culture is an important factor in the consolidation of the Ukrainian nation. That is why the support of the state and the strict implementation of nation-building principles by state bodies are so important.

Keywords: Slobozhanshchyna, ethnology, ethnography, museum, open-air museum (skansen), ethnomusicology, folkloristics.

Дослідження етнічної культури Слобожанщини як історико-етнографічного регіону, що виник у XVII ст. внаслідок війни під проводом Богдана Хмельницького, ведуться вже впродовж понад трьох століть. Першою розвідкою, з якої розпочинається історія сучасної української етнографії, було «Описание свадебных украинских простонародных обрядов в Малой России и в Слободской Украинской губернии також и в великороссийских слободах, населенных малороссиянами, сочиненное Григорієм Калиновским, армейских пѣхотных полков, состоящих в украинской дивизии, прапорщиком», що вийшло друком 1776 року.

Відтоді в процесі наукових студій ставалися періоди як значного піднесення, так і майже цілковитого занепаду, що було пов'язане з ідеологічною політикою державних утворень, у складі яких перебувала Україна:

– XVIII ст. – друга половина XIX ст. – накопичення наукових знань і речових пам'яток, утворення гуртка «харківських романтиків», музейних колекцій та випрацювання науковцями основних напрямів і методик досліджень;

– друга половина XIX – перша половина XX ст. – діяльність місцевої наукової школи, у якій вагомою складовою стало етнографічне музейництво;

– 1930-ті роки – репресивне припинення етнографічних наукових студій;

– друга половина XX ст. і донині – відновлення народознавчих студій (фольклористичних та етнографічних) [1; 4; 13].

Кредо української інтелігенції було – «Живи і працюй для народу». Під цим міг би підписатися і всесвітньо відомий учений О. Потебня [17], і сільський учитель, такий

як Василь Олексійович Бабенко (1877–1955), який усе життя займався краєзнавством та етнографією, відкрив та розпочав вивчення Салтівського катакомбного могильника VIII–X ст., започаткував Вовчанський історико-краєзнавчий музей (1911).

Однак від 1930-х до 1980-х років звернення до етнографічних досліджень були лише епізодичними. Тому такою цінною є наукова спадщина кандидата історичних наук Миколи Тимофійовича Дяченка. Його книга «Вулиці та площі Харкова» й нині є бестселером краєзнавців. М. Дяченко тривалий час працював у Харківському історичному музеї, намагаючись повернути йому славу етнографічного осередку. Однак часи не були сприятливі для того, і як би не намагалися в різний час Микола Тимофійович, завідувачка відділу дорадянського періоду Зоя Іванівна Брязкун, її наступниця Людмила Петрівна Велика довести тодішньому керівництву необхідність звернення до народної культури, це не знаходило розуміння, і народна культура трактувалася як «дрібнобуржуазна» та «міщанська».

Так був створений стереотип, озвучений колись членкинею журі одного з конкурсів народного виконавства: «Який колектив з Харкова?! На Сході етнографії немає». Це закріплювалося у свідомості українців. Тому народознавчі студії на Слобожанщині не могли й не можуть бути виключно цариною наукового дискурсу.

Відновлення народознавчих студій розпочалося з етномузикознавчих досліджень. У Харкові організовувалися етномузикознавчі та фольклорні дослідження на базі Харківського національного університету мистецтв І.П.Котляревського, Харківської

державної академії культури (професор, кандидат мистецтвознавства, засновниця кафедри народного співу Віра Миколаївна Осадча), згодом – Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна та Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди.

Доцент Харківського інституту мистецтв ім. І. П. Котляревського (нині – Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського) Лариса Іванівна Новікова підготувала два випуски серії «Пісні Слобідської України»: 1 – «Пісні Харківщини» [15] та 2 – Перевидання пісень Лебединщини О. Стеблянка [16]. У збірках, збагачених аналітичними статтями упорядників, подано зразки обрядового (календарного та сімейного) й ліричного фольклору, а також зразки «жорстоких романсів». У 2006 році перша збірка була перевидана разом із диском, що дає змогу почути виконання фольклорних зразків. Чимало сучасних виконавських гуртів користаються цим доробком для відтворення музичного фольклору краю.

У 1983 році в Харківському національному університеті ім. В. Н. Каразіна був створений ансамбль «Слобожани», який з 1992 року має назву «Муравський шлях» (нині працює на базі Харківського обласного організаційно-методичного центру культури і мистецтва під керівництвом етномузикознавиці, заслуженої артистки України, завідувачки лабораторії досліджень нематеріальної культурної спадщини обласного організаційно-методичного центру культури і мистецтва Галини Василівни Лук'янець). Дослідницько-виконавський фольклористичний гурт «Муравський шлях» активно проводить музикознавчі польові й теоретичні дослідження та культурно-просвітницьку діяльність. Це – «живий музей» традиційного співу, що популяризує автентичну манеру виконавства Слобожанщини та Полтавщини.

Від 1990-х років у Харкові діє Харківський кобзарський цех (голова – кандидат мисте-

цтвознавства, лікар-анестезіолог К. Черемський), братчики якого не тільки відтворюють автентичні народні інструменти та манеру співу, а й займаються науковою діяльністю. За сприяння родини Черемських перевидана спадщина Гната Мартиновича Хоткевича, організовано фестиваль традиційного народного виконавства. Для шкільної молоді організовувалося таборування, лекції та кобзарські школи. З кола братчиків вийшов видавець і дослідник культури України О. Савчук [21].

Із здобуттям Україною незалежності значною мірою пожвавилось й етнографічне музейництво: з 1993 року були створені відділи етнографії в Харківському історичному (перша завідувачка відділу – Л. Ровчак), Донецькому (завідувачка відділу – Л. Лиганова) та Луганському (завідувачка відділу – Т. Віхрова) [3; 6] обласних краєзнавчих музеях, відновлена робота університетського Музею археології та етнографії (директор – к. і. н. В. Сकिрда), створено харківський музей «Народне мистецтво Слобожанщини» (завідувачка – О. Євсєєва). Унікальним для всієї України слід визнати досвід створення скансена зі шкільного музею: учитель малювання та праці із с. Прелесне Слов'янського району Донецької області Олександр Іванович Шевченко самотужки перевіз на пришкільну територію хату, вітряк із с. Бригадирівка Ізюмського району Харківської області, кузню та майстерню столяра. Так постав єдиний на Лівобережній Україні музейний заклад просто неба – Музей народної архітектури, побуту та дитячої творчості с. Прелесне Слов'янського району Донецької області, який, попри віддаленість і від Донецька, і від Харкова та навіть Ізюма, до російсько-української війни користався заслуженою цікавістю серед відвідувачів, головно шкільної молоді.

У 1993 році було засновано громадську організацію «Спілка етнологів та фольклористів м. Харкова» (голова – Н. Олійник), основними напрямками роботи якої були визначені збирацький, дослідницький та

популяризаторський. У 1995 році Спілка провела комплексну фольклорно-етнографічну експедицію «Муравським шляхом», у ході якої були зібрані матеріали по чотирьох західних районах Харківської області. Опрацьовані харківськими етнографами (кандидатом філологічних наук М. Красицим, головним спеціалістом Харківського міського управління культури Н. Олійник, кандидатом мистецтвознавства В. Осадчою, кандидатом педагогічних наук М. Семеновою, заступником голови управління Харківського обласного відділення Українського фонду культури, заслуженим працівником культури України В. Бойком та художницею В. Тітінюк) результати експедиції вийшли друком 1998 року [14], започаткувавши серію тематичних видань під такою самою назвою [8]. Великим здобутком регіональної етнографії є започатковане 2003 року дослідження етнічних українських територій. Завдяки голові Спілки Н. Олійник стали можливі кількарізні експедиції до Белгородської області Російської Федерації.

З 1997 року в Харкові навесні проходить організований Спілкою дитячий фестиваль традиційної народної культури «Кроковее коло». Захід продовжує низку фестивалів, організованих різними харківськими закладами та інституціями від 1990-х років: «Слобожанський Великдень», «Золоте яечко», «Святовид» та ін. Серед цих організаторів були Харківська обласна станція юних туристів та Українська гімназія № 6 – школа, яка в 1970–1980-х роках була єдиним українським середнім загальноосвітнім навчальним закладом. Нині дитячий фестиваль традиційної народної культури «Кроковее коло» – це цілий комплекс заходів, що неодмінно включає учнівську конференцію юних дослідників регіонального фольклору та етнографії [5; 12], конкурси традиційних народних ремесел та соло- й гуртоспіву, виконуваних в автентичній манері, показ обрядових дійств. Фестиваль традиційної народної культури «Кроковее

коло» є справжнім святом відродження народних традицій, яке прилучає молодь до живого джерела народної спадщини.

Нерідко теми, що спочатку були представлені на конференції, стають основою дослідницьких робіт Малої академії наук України, а їхні автори виростають у справжніх науковців-етнологів. Уже понад десять років юні харківські фольклористи та етологи займають призові місця у всеукраїнському конкурсі-захисті дослідницьких робіт МАН. Роботи юних майстрів гідно прикрашають зали харківських музеїв, а гала-концерт фестивалю стає справжнім мистецьким святом Харкова.

Важливою особливістю відродження дослідницького руху є активна участь у ньому вчителів, і цілком природним стало залучення до цієї роботи учнівської та студентської молоді. З кінця 1990-х років Харківською обласною станцією юних туристів (директор – кандидат педагогічних наук, доцент, заслужений працівник народної освіти України В. Редіна) проводилися фольклорні табори «Слобожани», Спілкою фольклористів та етнологів м. Харкова – «Цвіт папороті», які завжди пов'язуються з народними святами календарного циклу. У таборах діти готують проведення такого свята: вивчають обрядові пісні, ознайомлюються з ритуальним дійством та семантикою, виготовляють атрибути. У святкуванні беруть участь усі – дорослі і діти, «старі» та «новопосвячені»; воно стає справді незабутнім особистим досвідом кожного.

Розвиток етнологічних студій Слобідської України нині тісно пов'язаний із провідним науковим закладом України – Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (ІМФЕ), у якому від початку ХХІ ст. було підготоване не одне комплексне та монографічне дослідження з різних галузей народної культури Слобожанщини: проблема україно-російського пограниччя стала однією з провідних тем Інституту; науковці закладу досліджували соціолінгвістичні та світоглядні проблеми

(В. Скляр та О. Піскун), антропологічні особливості населення (С. Сегеда), тему дитинства та гри (Н. Аксьонова), питання сімейної обрядовості (весільної – С. Маховська, поховальної – В. Сушко), громадських трудових відносин (В. Маліков), народної медицини (С. Швидкий), ідентичності (О. Піскун), етнокультурні особливості значних північно-східної частини краю (М. Воропай). Для пошуків та координації дослідницького руху в Харкові був створений Центр (директор – М. М. Красиков) – відділення ІМФЕ.

Сучасний етап наукових досліджень етнокультури Слобожанщини позначений формуванням кола науковців-мистецтвознавців, що спеціалізуються на вивченні місцевої традиції іконопису та церковної старовини. Так, важливим стало створення 1988 року в Харківській державній академії дизайну і мистецтв кафедри реставрації та експертизи творів мистецтва (завідувач – кандидат технічних наук, доцент А. Долуда), фахівці якої поєднують утілення науково-обґрунтованих практичних реставраційних проєктів та теоретичних фахових студій, як, скажімо, кандидат мистецтвознавства, доцент, художник-реставратор В. Шуліка – автор монографічних досліджень із церковного малярства Слобожанщини. Теми з християнського мистецтва Слобожанщини обирають вихованці кафедри теорії і історії мистецтв Харківської державної академії дизайну і мистецтв.

Дослідження цікавить також краєзнавців. Наприклад, церковній архітектурі та старожитностям Балаклійщини свою розвідку «Втрачені храми Балаклійщини» присвятив місцевий учитель Ігор Миколайович Пурдя. У книзі зібрано та систематизовано значний обсяг інформації про храми населених пунктів сучасного Балаклійського району, що існували протягом другої половини XVII – початку XX ст. Автор досліджує минуле церковної старовини на підставі архівних матеріалів і друкованих джерел, розглядає долю церков, визначає причини й час їх руйнації, висвітлює тему репресій

священнослужителів у 20–30-х роках XX ст. на Балаклійщині [18].

На особливе відзначення заслуговують розвідки та багатоілюстровані монографічні видання, що вийшли останнім часом. Важлива праця заслуженої артистки України Г. Лук'янець (керівника фольклористичної лабораторії нематеріальної культурної спадщини Харківського обласного організаційно-методичного центру культури і мистецтва) закумулювала варіанти всіх категорій вбрання слобожан [23]. Доробок О. Коваль та Т. Коваль (керівників народного художнього фольклорно-етнографічного колективу «Вербиченька» Нововодолазького Будинку дитячої та юнацької творчості Нововодолазької селищної ради) репрезентує вбрання слобожан, як зібране в колекції колективу та продемонстроване вихованцями, так і на автентичних фотографіях [10].

Важливість цієї роботи доводить необхідність правильного оновлення сценічних костюмів, навіть звернення до практики новотворів у шкільних музеях. Прикладом такого вдалого відтворення може слугувати музейна кімната КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» (директор – кандидат педагогічних наук, доцент, заслужений працівник народної освіти України В. Редіна).

Конференції, фестивалі, конкурси й інші наукові та мистецькі заходи доводять, що інтерес до народної культури не маліє, що духовна спадщина нашого краю – багата, розмаїта й заслуговує на подальше вивчення та впровадження в сучасному світі. Виростають вихованці Мирослави Олександрівни Семенової з фольклористичного гурту «Мережка» Шостої гімназії, і самі стають вчителями. Виросли вже цілі покоління учасників народного фольклорно-етнографічного колективу «Вербиченька» Нововодолазького Будинку дитячої та юнацької творчості, виплекані Ольгою Володимирівною та Тетяною Павлівною Коваль, і стають вчителями, артистами, людьми, свідомими свого корін-

ня. Стали знаними майстрами народної творчості учні писанкарок Ірини Вікторівни Чекмарьової, Яни Вікторівни Яцун та Лариси Володимирівни Волкової, гончарів Олександра Миколайовича Ковальова та Віктора Івановича Пузанка та ін. Тисячі дітей навчилися плести з лози від харківських майстрів Олександри Іллівни та Євгена Васильовича Пилєнкових, а із соломки – від ізюмської мисткині Галини Іванівни Воловик.

Відновлення обрядових практик стає цікавим аспектом роботи «Пласту» й навіть використовується для розвитку зеленого туризму на Харківщині.

З 2017 року в Харкові проводиться всеукраїнський фестиваль «Вертеп-фест», завданням якого його організатори вбача-

ють не тільки знайомити харків'ян з українськими традиціями, а знову й знову боротися з облудними уявленнями загалу, виводячи українські традиції зі сфери зацікавлення ними тільки фахівців.

Отже, народознавчі студії є вагомим підґрунтям дидактичної практики загальноосвітньої та позашкільної сфери, важливим елементом сучасного життя та чинником консолідації української нації. Українські вчителі вищої та середньої школи, вихователі позашкільля звертаються до надбань нашого народу, акцентуючись на регіональних та локальних варіаціях з метою випрацювання безперервності культурної традиції. Тому такою важливою є підтримка держави та неухильне впровадження державними органами націєтворчих принципів.

Джерела та література

1. Артюшенко М. М. Історія Боромлі. З найдавніших часів до наших днів. Тростянець, 1999. 672 с.

2. Астахова О. В., Крупа Т. М., Сушко В. А. Свята та побут Слобожанщини: альбом. 2-е вид., доп. Харків : Колорит, 2008. 143 с.: іл. (Серія «Українська колекція»).

3. Башкіна В. Я. Народный женский костюм к. XIX – н. XX ст. (из этнографической коллекции Луганского областного краеведческого музея). Луганск, 1993. 10 с.

4. Бердута М. З., Солошенко О. М. Особливості обрядів та звичаїв Слобожанщини (XVIII–XIX ст.). *Сборник научных трудов Харьковского института социального прогресса*. Харьков : ХИСП, 2001. Вып. 6. С. 92–99.

5. Бойко О., Семенова М. О. Селянські сни. *Крокове коло. Матеріали VII обласної учнівської науково-практичної народознавчої конференції* (4 березня 2000 р.) / за ред. М. Красикова та М. Семенової. Харків : Фоліо, 2001. С. 21–22.

6. Віхрова Т. В. Український рушник в колекції Луганського обласного краєзнавчого музею. Луганськ : Світлиця, 1998. 24 с.

7. Воропай М. В. Етнокультура українців Північно-Східної Слобожанщини в другій половині XX – на початку XXI століть : автореф. дис. ... канд. іст. наук 07.00.05 – етнологія. Київ, 2009. 27 с.

8. Дитинство і народна культура Слобожанщини: Матеріали фольклорно-етнографічних експедицій 1992–2000 років / упоряд. В. М. Осадча; Харківський

обласний центр народної творчості. Харків : Регіон-інформ, 2000. 152 с.

9. Дяченко М. Т. Етнографічна збірка Харківського державного історичного музею. *Народна творчість та етнологія*. 1958. № 3. С. 154–156.

10. Коваль О. В., Коваль Т. П. Вбрання українців Слобожанщини XX століття: за матеріалами народного художнього фольклорно-етнографічного колективу «Вербиченька» Нововодолазького будинку дитячої та юнацької творчості / за заг. ред. В. А. Сушко. Харків : Тім Пабліш Груп, 2017. 100 с., іл.

11. Коваль О. В., Коваль Т. П. Нововодолазькі голосники: Фольклорні, етнографічні, краєзнавчі розвідки зразкового художнього фольклорно-етнографічного колективу «Вербиченька». Переднє слово Валентини Сушко. Харків : ПП Якубенко, 2007. 224 с.

12. Коваль О. В., Часник О. Доля і прикмети, що її віщують. *Народна демонологія* (за матеріалами фольклорно-етнографічних експедицій по Харківщині). *Крокове коло: Матеріали обласних учнівських науково-практичних народознавчих конференцій* (2000–2002 рр.) / за ред. М. Красикова та М. Семенової. Харків : ТО «Ексклюзив», 2003. С. 60–65.

13. Коршак Т. Свята та обряди Охтирського району. Суми, 1993. 30 с.

14. Муравський шлях–97: матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції / упоряд. Красиков М., Олійник Н., Осадча В., Семенова М. Харків : ХДІК, 1998. 360 с.

15. Пісні Слобідської України. Фонографічна збірка: Пісні Харківщини. В. 1. Збирацька робота, розшифровка нотних текстів та упорядкування Л. Новикової. Харків : Майдан, 1996. 188 с.

16. Пісні Слобідської України. Фольклорна збірка: Записи з Лебединщини. В. 2. Збирацька робота, нотація О. Стеблянка / упоряд. Л. Новикової. Харків : Майдан, 1998. 200 с.

17. Потебня А. А. Символ и миф в народной культуре [сост., подгот. текстов, ст. и коммент. А. Л. Топоркова]. Москва : Лабиринт, 2000. 479 с.

18. Пурдя І. М. Втрачені храми Балаклійщини Харків : ФОП Бровін О. В., 2016. 192 с.

19. Скляр В. М. Етномовні процеси в українському просторі: 1989–2001 рр. : монографія / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Харків, 2009. 544 с. Бібліогр.: с. 365–392. укр.

20. Скляр В. М. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення: [монографія]. Київ : Просвіта, 2008. 391 с.

21. Соколюк Л. Д. Школа Раєвської-Іванової: Мистецько-промислова освіта у Харкові (друга половина XIX – початок XX ст.) Харків : Видавець Олександр Савчук, 2020. 248 с., 311 іл.

22. Сушко В. А. Етнографічна колекція Харківського історичного музею (історія формування, стан та перспективи). *Музейна справа на Житомирщині: історія, досвід, проблеми: науковий збірник «Велика Волинь»: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині*. Т. 33 / гол. ред. М. Ю. Костриця. Житомир : Косенко, 2005. С. 161–167.

23. Традиційне народне вбрання Харківщини: альбом / [авт. передм. та упоряд. Г. В. Лук'янець ; фот.: І. Білоусова]. Харків : Точка, 2018. 138, [1] с. : кольор. іл.

24. Традиційна народна культура Дворічанського району Харківської області: матеріали фольклорно-етнографічних експедицій селами Дворічанського району Харківської області 1992–1993 рр. / сост. М. О. Семенова ; Харківський обласний центр народної творчості. Харків : Регіон-інформ, 2001. 159 с.: ноти, іл. (Серія «Муравський шлях-2001»). 25. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упоряд., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Борjak ; вступ. ст. А. П. Пономарьова. 2-ге вид. Київ : Либідь, 1991. 640 с.: іл.

25. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / [упоряд., прим., біогр. нариси: А. П. Пономарьов, Т. В. Косміна, О. О. Борjak ; вступ. ст. А. П. Пономарьов]. 2-ге вид. Київ : Либідь, 1992. 637, [1] с. : іл. (Пам'ятки історичної думки України).

References

1. ARTIUSHENKO, Mykola. *History of Boromlia. From the Most Ancient Times to the Present Days*. Trostianets, 1999, 672 pp. [in Ukrainian].

2. ASTAKHOVA, Olena, Tetiana KRUPA and Valentyna SUSHKO. *Holidays and Life of Slobozhanshchyna: Album*. 2nd ed., supplemented. Kharkiv: Koloryt, 2008, 143 pp: ill. (*Ukrainian Collection Series*) [in Ukrainian].

3. BASHKINA, Vira. *Folk Women's Costume of the Late 19th – Early 20th Century (From the Ethnographic Collection of Luhansk Regional Museum of Local History)*. Luhansk, 1993, 10 pp. [in Russian].

4. BERDUTA, Mykhailo, Olena SOLOSHENKO. Peculiarities of Rituals and Customs of Slobozhanshchyna (18th – 19th Centuries). *Collection of Scientific Papers of Kharkov Institute of Social Progress*. Kharkov: KhISP, 2001, iss. 6, pp. 92–99 [in Ukrainian].

5. BOIKO, O., Myroslava SEMENOVA. Peasant Dreams. In: Mykhailo KRASYKOV, Myroslava SEMENOVA, eds. *Krokoveye Kolo. Materials of the 7th Regional Pupil Theoretical and Practical Ethnological Conference* (March 4, 2000). Kharkiv: Folio, 2001, pp. 21–22 [in Ukrainian].

6. VIKHROVA, T. *Ukrainian Rushnyk in the Collection of the Luhansk Regional Museum of Local History*. Luhansk: Svitlytsia, 1998, 24 pp. [in Ukrainian].

7. VOROPAI, Maryna. *Ethnic Culture of Ukrainians of North-Eastern Slobozhanshchyna in the Second Half of the*

20th – Early 21st Centuries: Extended Abstract of a Ph.D. in History Thesis. Speciality 07.00.05 – Ethnology. Kyiv, 2009, 27 pp. [in Ukrainian].

8. OSADCHA, Vira. *Childhood and Folk Culture of Slobozhanshchyna: Materials of Folklore and Ethnographic Expeditions of 1992–2000*. Kharkiv Regional Centre of FolkWorks. Kharkiv: Rehon-inform, 2000, 152 pp. [in Ukrainian].

9. DIACHENKO, M. Ethnographic Collection of the Kharkiv State Historical Museum. In: Maksym RYLSKYI, ed.-in-chief. *Folk Art and Ethnography*, 1958, no. 3, pp. 154–156 [in Ukrainian].

10. KOVAL, Olha, Tetiana KOVAL. *Attire of Ukrainians of Slobozhanshchyna of the 20th Century: After the Materials of Folk Artistic Folklore and Ethnographic Collective "Verbychenka" of the Nova Vodolaha House of Children's and Youthful Creations*. Valentyna SUSHKO, ed. Kharkiv: Tim Publish Hrup, 2017, 100 pp., ill. [in Ukrainian].

11. KOVAL, Olha, Tetiana KOVAL. *Resonators of Nova Vodolaha: Folklore, Ethnographic, Local History Studies of the Exemplary Artistic Folklore and Ethnographic Collective "Verbychenka"*. Prefaced by Valentyna SUSHKO. Kharkiv: PP Yakubenko, 2007, 224 pp. [in Ukrainian].

12. KOVAL, Olha, O. CHASNYK. Fate and Signs, which Foretell It. *Folk Demonology (After the Materials*

- of Folklore and Ethnographic Expeditions through Kharkivshchyna). In: Mykhailo KRASYKOV, Myroslava SEMENOVA, eds. *Krokoveye Kolo. Materials of the Regional Pupil Theoretical and Practical Ethnological Conferences (2000-2002)*. Kharkiv: TO "Ekskliuzyv", 2003, pp. 60–65 [in Ukrainian].
13. KORSHAK, T. *Holidays and Rites of Okhtyrka District*. Sumy, 1993, 30 pp. [in Ukrainian].
14. KRASYKOV, Mykhailo, N. OLIYNYK, Vira OSADCHA, Myroslava SEMENOVA, compilers. *Muravsky Trail – 97: Materials of a Complex Folklore and Ethnographic Expedition*. Kharkiv: Kharkiv State Institute of Culture, 1998, 360 pp. [in Ukrainian].
15. NOVYKOVA, Larysa, compiler. *Songs of Slobidska Ukraine. Phonographic Collection: Songs of Kharkivshchyna*. Kharkiv: Maidan, 1996, 188 pp. [in Ukrainian].
16. NOVYKOVA, Larysa, compiler. *Songs of Slobidska Ukraine. Folklore Collection: Records from Lebedynshchyna*. Kharkiv: Maidan, 1998, 200 pp. [in Ukrainian].
17. POTEBNIA, Aleksandr. *Symbol and Myth in Folk Culture*. Compiled, prepared and commented by Andrei TOPORKOV. Moscow: Labirint, 2000, 479 pp. [in Russian].
18. PURDIA, Ihor. *Lost Temples of Balakliyshchyna*. Kharkiv: FOP Brovin O. V., 2016, 192 pp. [in Ukrainian].
19. SKLIAR, Volodymyr. *Ethnolinguistic Processes in the Ukrainian Space: 1989–2001: A Monograph*. T. Shevchenko Kyiv National University. Kharkiv, 2009, 544 pp. Bibliography: pp. 365–392 [in Ukrainian].
20. SKLIAR, Volodymyr. *Ethnic Structure of the Population of Ukraine in 1959–1989: Ethnolinguistic Results of Russification: A Monograph*. Kyiv: Prosvita, 2008, 391 pp. [in Ukrainian].
21. SOKOLIUK, Liudmyla. *School of Rayevska-Ivanova: Artistic and Industrial Education in Kharkiv (Mid to Late 19th – Early 20th Century)*. Kharkiv: Publisher Oleksandr Savchuk, 2020, 248 pp., 311 ill. [in Ukrainian].
22. SUSHKO, Valentyna. Ethnographic Collection of the Kharkiv Historical Museum (History of Formation, State and Prospects). In: Mykola KOSTRYTSIA, ed.-in-chief. *Museum Cause in Zhytomyrshchyna: History, Experience, Problems: Scientific Collection "Great Volhynia": Works of Zhytomyr Scientific and Local History Society of the Investigators of Volhynia*. Zhytomyr: Kosenko, 2005, vol. 33, pp. 161–167 [in Ukrainian].
23. LUKIANETS, Halyna, compiler, preface authoress. *Traditional Folk Costume of Kharkivshchyna: An Album*. Photos by I. BILOUSOV. Kharkiv: Tochka, 2018, 138, [1] pp.: col. ill. [in Ukrainian].
24. SEMENOVA, Myroslava, compiler. *Traditional Folk Culture of Dvorichna District in Kharkiv Oblast: Materials of the Folklore-Ethnographic Expeditions through the Villages of Dvorichna Raion in Kharkiv Oblast of 1992–1993*. Kharkiv Regional Centre of Folk Works. Kharkiv: Rehion-inform, 2001, 159 pp.: music, ill. (*Muravsky Trail – 2001 Series*) [in Ukrainian].
25. PONOMARIOV, Anatoliy, Tamara KOSMINA and Olena BORIAK, compilers. *Ukrainians: Folk Beliefs, Superstitions, Demonology*. Prefaced by Anatoliy PONOMARIOV. 2nd ed. Kyiv: Lybid, 1992, 637, [1] pp.: ill. (Monuments of Historical Thought of Ukraine) [in Ukrainian].